

संस्कृतभाषा कक्षाः

5 - प्रथमाविभक्तिः, वर्तमानकालः

ध्येयमन्त्रः

पठामि संस्कृतं नित्यं
वदामि संस्कृतं सदा ।
ध्यायामि संस्कृतं सम्यक्
वन्दे संस्कृतमातरम् ॥

पुनःस्मरणम्

□ संस्कृत भाषायां पदं द्विविधम्

❖ नामपदम्

❖ क्रियापदम्

पुनःस्मरणम्

नामपदम्

- ❑ बालकः
- ❑ बालिका
- ❑ सिंहः
- ❑ शुकः
- ❑ पुष्पम्
- ❑ फलम्
- ❑ घटः

क्रियापदम्

- ❑ पठति
- ❑ लिखति
- ❑ खादति
- ❑ पचति
- ❑ नृत्यति
- ❑ निद्राति
- ❑ उपविशति

लघु वाक्यनिर्माणम्

- एषः बालकः अस्ति / पठति ।
- सः वृक्षः अस्ति / तिष्ठति ।
- सः करदीपः (torch) अस्ति / प्रज्वलति ।
- एषा बालिका अस्ति / लिखति ।
- सा शाटिका (saree) अस्ति ।
- सा कूपी (bottle) अस्ति ।
- एतत् फलम् अस्ति / पतति ।
- तत् मित्रम् अस्ति / गच्छति ।

अहम्

त्वम्

अहम्

aham

I

त्वम्

twam

You

अहम् उपयुज्य वाक्यनिर्माणं कथं भवति?

बालकः / बालिका / मित्रम्	अहम्
अस्ति	अस्मि
गच्छति	गच्छामि
वदति	वदामि
खादति	खादामि
क्रीडति	क्रीडामि
पिबति	पिबामि
उत्तिष्ठति	उत्तिष्ठामि
उपविशति	उपविशामि

त्वम् उपयुज्य वाक्यनिर्माणं कथं भवति?

बालकः / बालिका / मित्रम्	त्वम्
अस्ति	असि
गच्छति	गच्छसि
वदति	वदसि
खादति	खादसि
क्रीडति	क्रीडसि
पिबति	पिबसि
उत्तिष्ठति	उत्तिष्ठसि
उपविशति	उपविशसि

अहम् / त्वम् उपयुज्य वाक्यनिर्माणं कथं भवति?

बालकः / बालिका / मित्रम्	अहम्	त्वम्
अस्ति	अस्मि	असि
गच्छति	गच्छामि	गच्छसि
वदति	वदामि	वदसि
खादति	खादामि	खादसि
क्रीडति	क्रीडामि	क्रीडसि
पिबति	पिबामि	पिबसि
उत्तिष्ठति	उत्तिष्ठामि	उत्तिष्ठसि
उपविशति	उपविशामि	उपविशसि

मानार्थे भवान् / भवती

- भवान् (पुं)
- भवती (स्त्री)

भवान् / भवती उपयुज्य वाक्यनिर्माणं कथं भवति?

बालकः / बालिका / मित्रम्	भवान् / भवती
अस्ति	अस्ति
गच्छति	गच्छति
वदति	वदति
खादति	खादति
क्रीडति	क्रीडति
पिबति	पिबति
उत्तिष्ठति	उत्तिष्ठति
उपविशति	उपविशति

पुनःस्मरणम् – क्रियापदस्य लक्षणानि

नामपदम् – सुबन्तम्

- लिङ्गम्
- वचनम्
- विभक्तिः

क्रियापदम् – तिङन्तम्

- लकारः
- पुरुषः
- वचनम्

क्रियापदस्य लक्षणानि

□ लकारः (दश लकाराः)

❖ कालः दर्शयितुम् - वर्तमान / भूत / भविष्यत्

❖ भावः दर्शयितुम् - आज्ञा, अशिर्वचनम्

□ पुरुषः (त्रयः पुरुषाः)

❖ प्रथमः - सः सा एषः एषा रामः माला जननी पुरुषः बालकः ...

❖ मध्यमः - त्वम्

❖ उत्तमः - अहम्

□ वचनम् (त्रीणि वचनानि) - एकवचनम्, द्विवचनम्, बहुवचनम्

वाक्यरचना – कथं करणीयम् ?

□ नामपदेषु त्रीणि वचनानि सन्ति ।

- ❖ एकवचनम्
- ❖ द्विवचनम्
- ❖ बहुवचनम्

□ क्रियापदेषु अपि त्रीणि वचनानि सन्ति ।

- ❖ एकवचनम्
- ❖ द्विवचनम्
- ❖ बहुवचनम्

वचनम् – क्रियापदम्

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
पठति	पठतः	पठन्ति
लिखति	लिखतः	लिखन्ति
क्रीडति	क्रीडतः	क्रीडन्ति
तिष्ठति	तिष्ठतः	तिष्ठन्ति
खादति	खादतः	खादन्ति
पिबति	पिबतः	पिबन्ति
नृत्यति	नृत्यतः	नृत्यन्ति
पश्यति	पश्यतः	पश्यन्ति

वचनम् – नामपदं क्रियापदं च

एक.	द्वि.	बहु.
बालकः	बालकौ	बालकाः
महिला	महिले	महिलाः
नर्तकी	नर्तक्यौ	नर्तक्यः
फलम्	फले	फलानि
सः/एषः	तौ/एतौ	ते/एते
सा/एषा	ते/एते	ताः/एताः
तत्/एतत्	ते/एते	तानि/एतानि

एक.	द्वि.	बहु.
पठति	पठतः	पठन्ति
लिखति	लिखतः	लिखन्ति
क्रीडति	क्रीडतः	क्रीडन्ति
पतति	पततः	पतन्ति
खादति	खादतः	खादन्ति
पिबति	पिबतः	पिबन्ति
नृत्यति	नृत्यतः	नृत्यन्ति
पश्यति	पश्यतः	पश्यन्ति

वाक्यरचना – उदाहरणानि

- रामः पठति
- पुरुषौ लिखतः
- महिलाः नृत्यन्ति
- सः वदति
- तौ वदतः
- ते वदन्ति
- सा क्रीडति
- ताः क्रीडन्ति
- तत् पतति

एक.	द्वि.	बहु.
ति	तः	अन्ति
पठति	पठतः	पठन्ति

अभ्यासः - वचनं वदतु

1. रामः तिष्ठति
2. छात्रौ लिखतः
3. बालिका क्रीडति
4. बालिकाः क्रीडन्ति
5. महिलाः गच्छन्ति
6. महिला गच्छति
7. बालिके वदतः
8. एताः लिखन्ति
9. मित्राणि आगच्छन्ति
10. शिक्षकाः पाठयन्ति
11. शिक्षकः पाठयति
12. छात्रे लिखतः

अभ्यासः - वचनं वदतु (उत्तराणि)

1. रामः तिष्ठति (एक)
2. छात्रौ लिखतः (द्वि)
3. बालिका क्रीडति (एक)
4. बालिकाः क्रीडन्ति (बहु)
5. महिलाः गच्छन्ति (बहु)
6. महिला गच्छति (एक)
7. बालिके वदतः (द्वि)
8. एताः लिखन्ति (बहु)
9. मित्राणि आगच्छन्ति (बहु)
10. शिक्षकाः पाठयन्ति (बहु)
11. शिक्षकः पाठयति (एक)
12. छात्रे लिखतः (द्वि)

अभ्यासः - दोषान् परिहरतु

1. सः गच्छतः
2. एताः नृत्यतः
3. ते उत्तिष्ठति
4. तत् पतन्ति
5. एतानि पठतः
6. गायिका गायन्ति
7. अध्यापिकाः संभाषयन्ति
8. अध्यापकाः पाठयतः
9. बालिके वदतः
10. तौ लिखन्ति
11. मित्राणि क्रीडति
12. ताः उपविशन्ति
13. एतौ पश्यन्ति
14. तानि खादति
15. बालकः पिबन्ति
16. अश्वाः धावतः

दोषान् परिहरतु (उत्तराणि)

	मूल वाक्यम्	शुद्धं वाक्यम्
1	सः गच्छतः ✗	सः गच्छति, तौ गच्छतः ✓
2	एताः नृत्यतः ✗	एताः नृत्यन्ति, एते नृत्यतः ✓
3	ते उत्तिष्ठति ✗	ते उत्तिष्ठन्ति, सः उत्तिष्ठति ✓
4	तत् पतन्ति ✗	तत् पतति, तानि पतन्ति ✓

दोषान् परिहरतु (उत्तराणि)

	मूल वाक्यम्	शुद्धं वाक्यम्
5	एतानि पठतः ✗	एतानि पठन्ति, एते पठतः ✓
6	गायिका गायन्ति ✗	गायिका गायति, गायिकाः गायन्ति ✓
7	अध्यापिकाः संभाषयन्ति ✓	अध्यापिकाः संभाषयन्ति ✓
8	अध्यापकाः पाठयतः ✗	अध्यापकाः पाठयन्ति, अध्यापकौ पाठयतः ✓

दोषान् परिहरतु (उत्तराणि)

	मूल वाक्यम्	शुद्धं वाक्यम्
9	बालिके वदतः ✓	बालिके वदतः ✓
10	तौ लिखन्ति ✗	तौ लिखतः, ते लिखन्ति ✓
11	मित्राणि क्रीडति ✗	मित्राणि क्रीडन्ति, मित्रं क्रीडति ✓
12	ताः उपविशन्ति ✓	ताः उपविशन्ति ✓

दोषान् परिहरतु (उत्तराणि)

	मूल वाक्यम्	शुद्धं वाक्यम्
13	एतौ पश्यन्ति ✗	एते पश्यन्ति, एते पश्यतः ✓
14	तानि खादति ✗	तानि खादन्ति, तत् खादति ✓
15	बालकः पिबन्ति ✗	बालकः पिबति, बालकाः पिबन्ति ✓
16	अश्वाः धावतः ✗	अश्वौ धावतः, अश्वाः धावन्ति ✓

क्रियापदस्य रूपाणि - वर्तमानकालः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	ति	तः	अन्ति
मध्यमपुरुषः	सि	थः	थ
उत्तमपुरुषः	मि	वः	मः

पठ् धातु - वर्तमानकालः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठति	पठतः	पठन्ति
मध्यमपुरुषः	पठसि	पठथः	पठथ
उत्तमपुरुषः	पठामि	पठावः	पठामः

प्रहेलिका (Riddle)

अस्थि नास्ति शिरो नास्ति बाहुरस्ति निरङ्गुलिः ।
नास्ति पादद्वयं गाढम् अङ्गमालिङ्गति स्वयम् ॥

प्रहेलिका (Riddle)

अस्थि नास्ति शिरो नास्ति बाहुरस्ति निरङ्गुलिः ।
नास्ति पादद्वयं गाढम् अङ्गमालिङ्गति स्वयम् ॥

पदच्छेदः

अस्थि न अस्ति शिरः न अस्ति बाहुः अस्ति निः अङ्गुलिः ।
न अस्ति पादद्वयं गाढम् अङ्गम् आलिङ्गति स्वयम् ॥

प्रहेलिका (Riddle)

पदच्छेदः

अस्थि न अस्ति शिरः न अस्ति बाहुः अस्ति निः अङ्गुलिः ।
न अस्ति पादद्वयं गाढम् अङ्गम् आलिङ्गति स्वयम् ॥

अन्वयः

अस्थि न अस्ति, शिरः न अस्ति, बाहुः अस्ति, निः अङ्गुलिः
(अस्ति), पादद्वयं न अस्ति, स्वयम् अङ्गम् गाढम् आलिङ्गति ।

प्रहेलिका (Riddle)

अन्वयः

अस्थि न अस्ति, शिरः न अस्ति, बाहुः अस्ति, निः अङ्गुलिः (अस्ति), पादद्वयं न अस्ति,
स्वयम् अङ्गम् गाढम् आलिङ्गति ।

भावार्थः

किं तत् इति कथयतु यस्य अस्थि नास्ति, शिरः नास्ति, बाहुद्वयम् अस्ति,
अङ्गुलिः नास्ति, पादौ न स्तः, (पादद्वयम् नास्ति) परन्तु स्वयं शरीरं
द्रढम् आलिङ्गति ?

प्रहेलिका (Riddle)

भावार्थः

किं तत् इति कथयतु यस्य अस्थि नास्ति, शिरः
नास्ति, बाहुद्वयम् अस्ति, अङ्गुलिः नास्ति, पादौ न
स्तः, (पादद्वयम् नास्ति) परन्तु स्वयं शरीरं द्रढम्
आलिङ्गति ?

प्रहेलिका (Riddle) – उत्तरम्

भावार्थः

किं तत् इति कथयतु यस्य अस्थि
नास्ति, शिरः नास्ति, बाहुद्वयम्
अस्ति, अङ्गुलिः नास्ति, पादौ न
स्तः, (पादद्वयम् नास्ति) परन्तु
स्वयं शरीरं द्रढम् आलिङ्गति ?

युतकम् (shirt)

प्रश्नाः?

जयतु संस्कृतं जयतु भारतम्।